

Soudobý výzkum extremismu v Německu a jeho středoevropský dopad

MIROSLAV MAREŠ*

Abstract: Contemporary Extremism Research in Germany and its Central European Impact

This article deals with contemporary trends within research on extremism research in Germany. Institutionalization of this research in structures of political science is described, including the international impact of this research, with specific attention paid to the situation in East Central Europe. Next, the article analyzes development within the so-called "theory of extremism," including new concepts elaborated by scholars (soft and hard extremism, etc.) and developments dealing with the interconnection with terrorism research. Use of results of extremism research by governmental and international institutions is identified. Finally, criticism of the concept of extremism is presented, including criticism of the concept's politicization.

Keywords: extremism research, politicization, securitization, institutionalization, political science

DOI: 10.5817/PC2013-4-526

1. Úvod

Výzkum extremismu se stal důležitou součástí soudobé politologie a je jednou z jejích velmi senzitivních oblastí z hlediska politizace, či dokonce sekuritizace¹ jeho výstupů. Zemí, ve které dosáhl výzkum extremismu zřejmě největšího významu co do etablování, institucionalizace i propojení politických a odborných debat, je v kontextu historických okolností i politického vývoje Německo. Německý výzkum extremismu a jeho politizace přitom ovlivňuje i dění za hranicemi země, zvláště středoevropských států.

Cílem tohoto článku je identifikovat, popsat a v základních rysech analyzovat soudobé trendy ve výzkumu extremismu a převzetí výsledků jeho výzkumu v politických institucích v této zemi, jakož i objasnit a kategorizovat hlavní oblasti kritiky, koncepty kritiky extremismu a jejich politizaci. S ohledem na význam německé diskuse bude v základních rysech popsán i její mezinárodní dopad, přičemž specifická pozornost bude věnována percepci

---

* Miroslav Mareš, Katedra politologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity, Joštova 10, 602 00 Brno. E-mail: mmareš@fss.muni.cz. Tento článek byl zpracován v rámci projektu „Soudobé výzvy demokracii ve středovýchodní Evropě (GAP408/11/0709)“, financovaného z podpory Grantové agentury ČR.

německých poznatků a zkušeností ve středovýchodní Evropě, a to s ohledem na specifické propojení odborné diskuse i protiextremistické politiky. Tato internacionalizace nebude zkoumána odděleně, ale v rámci jednotlivých kapitol článku.

Z metodologického hlediska se jedná o pilotní heuristicky zpracovanou studii založenou na rozboru sekundární literatury i zkušeností a informací autora nabytých v průběhu jeho zapojení do vědeckých aktivit v rámci výzkumu extremismu. Linie článku je určena především využitím tzv. teorie extremismu, která se vytvořila v Německu zhruba od 70. let, a která ovlivňuje i výzkum a debaty v dalších zemích a na mezinárodní úrovni. Autor tohoto článku se v zásadě hlásí ke konceptu extremismu v linii výzkumu Uwe Backese a Eckharda Jesseho, v tomto článku však usiluje o hodnotově neutrální popis dění ve vztahu k uvedenému výzkumu, včetně představení podstatných bodů jeho kritiky a jeho politizace.

2. Institucionalizace výzkumu extremismu v politologických strukturách

Pro pochopení významu, jaký v současné době výzkum extremismu v rámci politologie má, je třeba popsat i jeho institucionální zakotvení v soudobých politologických odborných strukturách. Institucionalizací se v daném významu rozumí jednak vytvoření a činnost stabilních pracovišť věnujících se dané problematice, jednak vydávání specializovaných publikačních řad a periodik a jednak činnost i odborných grémií v rámci etablovaných politologických organizací. Pro pochopení této institucionalizace je třeba připomenout stručnou historii vývoje výzkumu extremismu.

Hlavní proud výzkumu extremismu v SRN navazuje na dílo několika významných židovských emigrantů, kteří emigrovali do USA a západní Evropy z Německa v důsledku nacistické perzekuce. Následně zformulovali východiska konceptů militantní demokracie (Loewenstein 1937a; Loewenstein 1937b) či totalitarismu (Arendtová 2000). V Německu se přitom v období studené války staly koncepty totalitarismu i militantní, resp. bránící se demokracie významným pomocníkem k odůvodnění státní politiky proti vnitřním nepřítelům, protože umožnily stavět na roveň komunistickou i nacistickou opozici s poukazem na údajně obdobný charakter nacistického Německa a Sovětského svazu.

Vazba na reálné dění v soudobé SRN přitom vedla k tomu, že koncept totalitarismu nebyl aplikován pouze na historické či existující politické režimy, ale i na proudy, které o nastolení takových režimů teprve usilovaly. V prostředí výzkumníků totalitarismu a státovědců vázaných na instituty ochrany demokracie prostřednictvím bránících se postupů lze v sedmdesátých letech vysledovat v SRN položení základů politologického výzkumu extremismu. V dobovém kontextu je třeba chápat i další specifický znak výzkumu extremismu v SRN, a sice úzké propojení s výzkumem terorismu,² protože koncept extremismu byl akademickým i politickým mainstreamem aplikován na tehdejší ultralevicový terorismus v SRN.

Charakteristickým počinem je v tomto směru více než šestisetstránková kniha *Extremismus v demokratickém právním státě*, editovaná Manfredem Funkem v roce 1978. Již v předmluvě je v ní zdůrazněna vazba mezi výzkumem totalitarismu, extremismu i terorismu i vzájemná provázanost politické praxe a politického vzdělávání, přičemž autor uvádí: „Pouze stálým přezkušováním a zajištěním naší politické morality ji učiníme schopnou k obraně proti extremismu“ (Funke 1978: 12).

Normativní element výzkumu byl a je patrný částečně ve výzkumu extremismu, který se rozvíjel v okruhu německých politologů Eckharda Jesseho a Uwe Backese. Tento výzkum byl nejprve i jeho samotnými exponenty chápán jako tzv. teorie extremismu. Backes v roce 1989 vydal knihu s příznačným názvem *Politický extremismus v demokratických státech. Elementy rámcové normativní teorie*, přičemž za cíle této normativní rámcové teorie určil: „vytyčit široké interpretační pole ve vazbě na centrální pojmy, popsat fenomény ohraničené v těchto hranicích, vzájemně je srovnat, ohraničit vůči sobě a nakonec je přehledně utřídit“ (Backes 1989: 22).

Poté, co se objevila kritika vůči malému vysvětlujícímu přínosu takto pojaté teorie, začali sami představitelé tohoto výzkumného směru používat spíše označení „výzkum extremismu“ (Lang 2006), případně „srovnávací výzkum extremismu“ (Backes a Jesse 2005). V odborném veřejném diskursu jsou však často i nadále nazýváni „teoretiky extremismu“ (někdy má toto označení až pejorativní nádech). Pro usnadnění orientace v německé diskusi bude pojem teorie extremismu používán i v tomto článku.

Základem tzv. teorie je však spíše specifické vymezení extremismu a podřazení specifických fenoménů pod tento pojem. Extremismus je v zásadě vymezován jako antiteze demokratického ústavního státu.³ Jeho charakteristickými rysy jsou odmítání pluralismu, parlamentních procedur a svobody médií, přičemž občanská demokracie je považována za nemorální, dekadentní, úpadkovou, nehospodárnou a zkorumpovanou (Backes a Jesse 1989: 33). Extremisté mohou být u moci anebo o ni usilovat. Za hlavní varianty extremismu byly Backesem a Jessem identifikovány pravicový extremismus (negující princip fundamentální lidské rovnosti), komunismus (usilující o zásadu rovnosti ve všech oblastech lidské svobody tak, že překryje individuální svobodu) a anarchismus (každá forma státnosti je z jeho pohledu repressivní) (Backes a Jesse 1989: 33).

Výzkum postavený na výše uvedených paradigmatech se začíná výrazněji institucionalizovat od přelomu osmdesátých a devadesátých let a stal se součástí politické kultury sjednoceného Německa, překonávajícího dědictví dvou diktatur. Již v roce 1989 vychází první ročenka *Extremismus & Demokratie*, kterou do současnosti editují Uwe Backes a Eckhard Jesse (od roku 2009 se k nim přidal i Alexander Gallus). Tato ročenka s relativně ustálenou strukturou vychází do současnosti a tvoří jádro výzkumu extremismu navazujícího na zakladatele „teorie extremismu“. Vedle německých autorů se v ní v novém století začali objevovat i autoři ze zahraničí, včetně středovýchodní a východní Evropy, většinou vázaní na spolupráci s německými univerzitami (Barlai a Hartleb 2009; Logvinov 2010; Mareš 2008).

V roce 1990 se pod Backesovým a Jesseho vedením uskutečnilo i první zasedání tzv. Veldensteinského kruhu (Veldensteiner Kreis), který je nazván podle hradu Veldenstein, kde se každoročně konají jeho zasedání (kromě toho se každý rok koná jednání i na vybraném dalším místě). Toto uskupení, které má i právní formu sdružení, slouží jako platforma pro předávání odborných poznatků i životopisných zkušeností v linii výše uvedeného konceptu extremismu. Členská základna je tvořena především německými experty z akademické i politické a správní sféry (Technische Universität Chemnitz. Philosophische Fakultät 2013), v novém tisíciletí bylo na jednání pozváno či bylo přijato i několik členů ze zahraničí, včetně střední a východní Evropy.

Veldensteinský kruh je v zásadě normativním a angažovaným společenstvím a jeho ustavení a činnost nelze dávat do přímé souvislosti s politologickou institucionalizací podoboru výzkumu extremismu. Ten je především v čistě institucionální rovině spjat se vznikem a činností

stabilizovaného pracoviště - Institutu Hannah Arendtové pro výzkum totalitarismu (Hannah Arendt Institut für Totalitarismusforschung – HAIT) při Technické univerzitě v Drážďanech.

Tento institut byl založen v roce 1993 a stal se hlavním pracovištěm nejenom pro oblast výzkumu totalitarismu, ale i extremismu. To se projevuje i na obsahu zde vydávaného časopisu *Totalitarismus und Demokratie*, kde byly publikovány i stati věnované situaci extremismu ve středovýchodní Evropě (Novotný a Thieme 2010). Publikace se zaměřením na extremismus vycházejí i v rámci publikační řady spisů HAIT ve vydavatelství Vandenhoeck & Ruprecht (Hannah Arendt Institut für Totalitarismusforschung e. V. an der TU Dresden 2013).

Další tým vědeckých expertů – výrazně propojených s bezpečnostní praxí – se etabloval na Vyšší odborné spolkové škole pro veřejnou správu v Brühlu. Tato odborná škola je mj. pověřena vzděláváním ve zpravodajské činnosti. Výzkum extremismu a terorismu je zde uskutečňován především týmem Armina, pod jehož editorským vedením zde začala v roce 2008 vycházet řada „Spisy k výzkumu extremismu a terorismu“ (Fachhochschule des Bundes für öffentliche Verwaltung 2013).

V roce 2003 bylo založeno i Výzkumné pracoviště terorismu/extremismu (Forschungstelle Extremismus/Terrorismus FTE) jako součást Kriminalistického institutu Spolkového kriminálního úřadu (Bundeskriminalamt - BKA). V jeho čele je Uwe Kemmesies. S ohledem na institucionální zakotvení tohoto pracoviště je jeho hlavní náplní pomoc policejní praxi v oblasti extremismu a terorismu (Bundeskriminalamt 2013), pracovníci však publikují i odborné vědecké texty (Kemmesies 2006).

Vedle HAIT, FTE a FHB v Brühlu působí samozřejmě jednotliví experti i na řadě dalších univerzit a odborných pracovišť. Eckhard Jesse je profesorem na Filozofické fakultě Technické univerzity v Chemnitzu, kde působí i příslušníci mladší generace „teoretiků extremismu“ Tom Thieme a Tom Mannewitz. Na univerzitě Johannese Gutenberga v Mainzu je výzkumník řeckého původu, ale vázaný na německou vědeckou sféru, Lazaros Miliopoulos, na Univerzitě Eberharda Karla v Tübingenu je Rolf Frankenberger. Mezi nejmladší generaci, podílející se i na internacionalizaci výzkumu, patří Astrid Bötticher z Univerzity ve Wittenu/Herdecke (Bötticher a Mareš 2012a), která mj. usiluje i o rozšíření náhledu na fenomén extremismu z perspektiv metavědy a dalších disciplín (Bötticher 2011).

Větší počet expertů zabývajících se problematikou extremismu umožnil i naplnění dalších specializovaných publikačních řad, především pak *Extremismus und Demokratie* u Nomos Verlag, kterou od roku 2011 editují Uwe Backes a Eckhard Jesse, do léta 2013 v ní vyšlo 27 titulů (Nomos Verlag 2013). Jednotlivé tituly o extremismu pochopitelně vycházejí i u dalších nakladatelství.

Někteří němečtí autoři z oblasti výzkumu extremismu publikují i v zahraničí, protože bez překladů svých děl do angličtiny nemohou mít jejich díla výraznější dopad mimo německou jazykovou oblast (což je dlouhodobý problém německé „teorie extremismu“). Významný je v tomto směru překlad Backesovy knihy *Politické extrémy. Dějiny slova a pojmu od antiky po současnost*, která nejprve vyšla Německy v již zmíněné řadě spisů HAIT (Backes 2006) a následně byla vydána v angličtině v ediční řadě „Extremismus a demokracie“ vydavatelství Routledge (Backes 2009).

Internationalizace, resp. Europeizace je i jedním z cílů „Pracovního kruhu pro srovnávací výzkum diktatur a extremismu“ (Arbeitskreis „Vergleichende Diktatur- und Extremismusforschung“), který od počátku tisíciletí působil nejprve jako tematická skupina Německého

sdružení pro politickou vědu (Deutsche Vereinigung für politische Wissenschaft – DVPW), v roce 2010 pak získal statut pracovního kruhu. V jeho čele je Steffen Kailitz z HAIT. Kruh přitom deklaruje úzkou spolupráci s Pracovní skupinou Extremismus a demokracie při Evropském konsorciu pro politologický výzkum, která vznikla v roce 1999 (Arbeitskreis „Vergleichende Diktatur- und Extremismusforschung“ 2012).

3. Diskuse a inovativní trendy v rámci tzv. teorie extremismu

V prostředí tematické skupiny, která předcházela vzniku uvedeného kruhu, prezentoval v roce 2003 svoje hodnocení a představy o stavu a budoucnosti tohoto výzkumu v Německu Steffen Kailitz. Uvedl přitom pět zásadních tezí, jejichž zkrácené pojetí je zachyceno v následujícím schématu.

Tabulka č. 1: Kailitzovy teze k německému výzkumu extremismu

Teze	Diagnóza	Návrh řešení / budoucího směřování výzkumu
Popisnost namísto vysvětlení	Příliš mnoho pozornosti věnováno popisu stran a hnutí, málo vysvětlení postojů a jednání.	Objasnit vztah extremistických idejí a užití extrémních prostředků, usilovat o teorii k vysvětlení extremistických postojů a jednání.
Provincialismus	Přílišné zaměření na domácí německou situaci, málo srovnávacích studií, pokud už jsou, tak jsou zaměřeny na západní demokracie.	Rozšířit počet komparativních studií a rozšířit prostor aplikace výzkumu extremismu, zvláště pak na transformující se společnosti.
Jednotlivost (ve smyslu zkoumání variant extremismu)	Až na výjimky chybí komparativní a souhrnné práce obsahující více směrů extremismu i částí demokratického spektra a jejich vzájemné závislosti (např. demokratické levice/pravice a příslušných směrů extremismu).	Objasnit podmínky úspěchu a vzájemnou závislost extremistických směrů (např. pravicověextremistických a levicově-extremistických stran), případně i srovnávat extremisty s demokratickým spektrem (ideje, jednání apod.).
Diskontinuita	Výzkum extremismu aktuálně reaguje na aktuální události (volební úspěchy, útoky apod.), aniž by navazoval na předchozí studie. To vede ke koncentraci výzkumu na vrcholné fáze extremistických aktivit, ne na jeho průběžný vývoj.	Výzkum extremismu má vykazovat větší kontinuitu a má objasňovat důvody vzestupu a sestupu extremistických úspěchů a aktivit.
Chybějící empirie	Ve výzkumu extremismu chybí empirické výzkumy, především k extremistickým postojům a k jejich vazbě na stav demokracie (včetně komparativního výzkumu takových postojů).	Odpovídat na otázky, jak rozšířené jsou extremistické postoje a formy jednání v demokracii a na tomto základě pak přispívat ke zjištění, zda je určitá demokracie labilní či stabilní.

Zdroj: Kailitz 2003, *formulační modifikace autor tohoto článku.*

Je třeba mít na paměti, že Kailitz svoje teze zpracoval v kontextu výzkumu extremismu, raženého Backesem a Jessem.⁴ Zmíněné problémy a deficity si uvědomovala i další část výzkumníků extremismu (ať již ve vazbě na Kailitzův příspěvek, či bez něho), a proto se v následujícím období část problémů podařilo odstranit, ne však zcela (zvláště pokud se týká popisnosti a empirie).

Komparaci ideového zázemí jednotlivých směrů extremismu mezi sebou je věnována kniha *Ohrožení svobody. Extremistické ideologie ve srovnání*, editovaná Uwe Backesem a Eckhardem Jessem (Backes a Jesse 2006). V této publikaci se ve složení autorů výrazněji projevila internacionalizace, která je pak ještě silněji patrná v dílech editovaných Uwe Backesem a Patrickem Moreau⁵. Ta byla napsána v angličtině mezinárodním autorským kolektivem, nicméně byla vydána v ediční řadě HAIT a věnovala se postkomunistickým a komunistickým stranám v Evropě (Backes a Moreau 2008), resp. krajní pravici v Evropě (Backes a Moreau 2012).

Zahraniční výzkumníci vnesli do německé debaty nové impulsy, což platí především pro Case Muddeho. Ten se ve výše zmíněném díle „Ohrožení svobody“ vymezil vůči definici extremismu v pojetí, v jakém je vymezováno teoretiky extremismu, tedy jako antitezi demokratického ústavního státu. Podle něj je příliš vázána na německý model „svobodného demokratického uspořádání“, což znemožňuje aplikaci mimo tento úzký konstitucionalistický vymezený rámec. Mudde souhlasí s Backesem v pojetí extremismu jako antidemokratického fenoménu, demokracii ale na rozdíl od něj chápe minimalisticky v procesní formě (včetně suverenity lidu jako vůdčího elementu politiky). Mudde definuje opozici vůči liberální (nebo konstituční) demokracii jako radikalismus, přičemž na rozdíl od extremismu akceptuje radikalismus demokratické mechanismy. Radikalismus v Muddeho pojetí může přitom být protiústavní a dokonce monistický (tedy mít tendenci pojímat pluralismus jako ilegální) (Mudde 2006: 88–89).

Na Muddeho přístup reagoval zastánce „tradičního“ konceptu extremismu Jürgen P. Lang. Ten dal Muddemu za pravdu v tom, že konstitucionální aspekt bývá přeceňován. Nicméně nesouhlasil s minimalistickým ohraničením demokracie a uvedl, že i odmítnutí určitých konstitučních prvků může svědčit o extremistickém charakteru organizace. Jako příklad Lang uvedl: „Kdo opovrhne ideou parlamentarismu jako tendenčně ‚nedemokratickou‘ a chce ji nahradit modelem přímé demokracie, nemusí mít na zřeteli ‚více demokracie‘. Může např. připravovat cestu k systému, ve kterém budou zájmy ‚ovládaných‘ a ‚vládnoucích‘ nuceny ke společnému pojetí a o suverenitě lidu nebude moci být řeč“ (Lang 2006: 45).

Ještě výrazněji byl komparativní a internacionalizační trend posílen publikací „Extremismus ve státech EU“, kterou editovali Eckhard Jesse a Tom Thieme. Ti k dílu, na němž se podíleli případovým studiemi o jednotlivých zemích, napsali i teoretický a koncepční úvod (Jesse, Thieme 2011a) a komparativní závěr (Jesse a Thieme 2011b). Záběr díla na celou Evropskou unii vedl i k tomu, že nemohl být bezvýhradně aplikován model německého ústavního pořádku.

Jesse a Thieme proto vypracovali inovující koncept „stupně intenzity“ (Intensitätgrad) politického extremismu. Výsledkem je rozdělení na tzv. „měkký“ extremismus a „tvrdý“ extremismus, přičemž dílčím způsobem odlišně se toto rozdělení projevuje u politických stran a u subkulturálních fenoménů. Jesse a Thieme rozlišení provedli ve čtyřech základních dimenzích, a sice ideologii, strategii, organizaci a akcionismu extremistických uskupení (Jesse a Thieme 2011a: 18–19).

V rámci ideologie strany a hnutí řazené k tvrdému extremismu odmítají demokratický ústavní stát a usilují více či méně otevřeně o diktaturu. Měkkí extremisté směřují naproti tomu pouze proti některým oblastem demokratické ústavnosti, např. občanským právům na svobodu a rovnost. U tvrdých extremistů lze nalézt propracované ideologické zázemí ve vazbě na některou z „velkých ideologií“, u měkkých ne (Jesse a Thieme 2011a: 18–19).

V oblasti strategie se měkké extremistické strany formálně drží demokratických principů, zatímco tvrdé extremistické strany se formálně orientují na „změnu systému“ a instrumentalizují demokracii. U subkultur je kritériem rozlišení to, zda existuje kooperace s demokratickými politickými stranami a zájmovými skupinami – pak se jedná o měkký extremismus. Pokud je taková spolupráce odmítána, jedná se podle Thiemeho a Jesseho o tvrdý extremismus (Jesse a Thieme 2011a: 19).

V kontextu organizace jsou měkký a tvrdý extremismus u politických stran rozlišovány v kontextu toho, jak vlivné jsou vnitřní frakce a proudy zastávající antidemokratické názory oproti těm, které mají demokratické názory. Při určení vlivu je třeba přihlížet jak k počtu, tak i k mocenskému vlivu skupin (např. ohledně předsedy, vedení strany apod.). U subkulturních sil je třeba zohledňovat jejich výkonnost a údernost, přičemž vysoce militantní a pevně organizovaná hnutí jsou považována za tvrdě extremistická, zatímco volně a slabě organizovaná a málo militantní za slabě extremistická (Jesse a Thieme 2011a: 19).

U akcionismu se jedná o vztah k užití násilí. Měkkí extremisté odmítají militantnost a násilné akce, zatímco tvrdí extremisté násilí buď užívají, anebo jej propagují či legitimizují. Thieme a Jesse toto kritérium vztáhli především k subkulturním fenoménům, protože se domnívali, že většina politických stran nevystupuje agresivně a násilně (Jesse a Thieme 2011a: 20). To je však v rozporu s poznatky prezentovanými v současnosti jinými teoretiky extremismu, kteří upozorňují na propojení některých politických stran a násilí (zvláště paramilitárního a vigilanstického) v soudobé Evropě (Backes 2013: 54–55).

Jesse a Thieme se nezabývali možností vzájemné kombinace těchto kritérií, a proto není jasné, do jaké kategorie řadit určité skupiny či hnutí, pokud např. ve dvou dimenzích naplňují kritéria měkkého a ve dvou případech tvrdého extremismu. Vypracovali však následující přehledovou synopsi pro strany a subkulturní fenomény.

Tabulka č. 2: Thiemeho a Jesseho kritéria pro tvrdý a měkký extremismus u stran

Ideologie	Světónázorový model	Existuje klasická „velká ideologie“?
	Společenský model	Usiluje o diktaturu?
Strategie	Chápání legality	Je odmítána demokracie?
	Chápání pluralismu	Existuje spolupráce s antidemokratickými militantními nebo násilnými kruhy?
Organizace	Poměry velikosti	Je extremismus většinovou pozicí?
	Poměry síly	Je mocenské centrum orientováno extremisticky?

Zdroj: Thieme, Jesse 2011: 20.

Tabulka č. 3: Thiemeho a Jesseho kritéria pro tvrdý a měkký extremismus u subkulturních fenoménů

Ideologie	Představa systému	Je usilováno o diktaturu podle „klasického vzoru“?
Strategie	Chápání pluralismu	Existuje spolupráce s demokratickými silami?
Organizace	Stupeň organizace	Je silná militantnost a tím zvýrazněna výkonnost a údernost?
Akcionismus	Militantnost	Je užíváno, případně propagováno či legitimizováno násilí?

Zdroj: Thieme, Jesse 2011: 20.

Jesse a Thieme v uvedené knize pracují i s kategoriemi náboženského extremismu a separatistického (menšinového) extremismu. U svého definování se přitom omezují na konstatování, že extremistický charakter nelze určit na základě pravo-levé osy. U náboženského extremismu v zásadě určují jako hlavní znak rozšíření fundamentalistického pojetí náboženství do politického prostoru a náboženskou netoleranci (včetně násilné). U separatistického extremismu pak spatřují rasistické postoje proti většině a úsilí o teritoriální autonomii, přičemž však (ve vztahu k pojetí extremismu paradoxně) konstatují, že „primárním cílem není bezprostřední odstranění demokracie“, ale odtržení území obývaného etnickou menšinou od centrálního státu“ (Jesse a Thieme 2011a: 17).

Rozšíření výzkumného pole o fenomény náboženského a separatistického extremismus je v německém výzkumu především záležitostí první dekády nového tisíciletí. Již v roce 2002 v důsledku vědecké percepcce událostí z 11. září 2001 Backes a Jesse podřadili islamismus a džihadismus jako samostatné fenomény do kategorií extremismu (náboženského) a totalitarismu, přičemž odmítli pojetí islamismu jako pravicového extremismu (Backes a Jesse 2002: 26).

Podrobněji se snažil fenomény náboženského a separatistického extremismu v kontextu výzkumu extremismu podchytit Stephan Braun (Braun 2005), byť při tom nenavazoval na dřívější zahraniční výzkum v této oblasti (Zariski 1989). Na rozdíl od pravicového a levicového extremismu nestojí dle něj v popředí definice náboženského a separatistického extremismu idea rovnosti, ale idea suverenity.

Podle Brauna jsou náboženský a separatistický extremismus spjaty odmítáním lidské suverenity: „Zatímco náboženský extremismus popírá lidskou suverenitu a přisuzuje jí vyšší transcendentní moci, separatistický extremismus se jí ujímá, aby si ji vymohl od systému, který je pokládán za nelegitimní. Krátce:

- náboženský extremismus odmítá demokratické komponenty – suverenitu lidu a fundamentální lidskou rovnost;
- separatistický extremismus odmítá demokratické konstituční principy – princip právního státu“ (Braun 2005: 37). Komplexní pojetí čtyř forem extremismu dle Brauna je zachyceno v následujícím schématu.

Tabulka č. 4: Braunovo pojetí forem extremismu dle ideologických základů

Pravicový extremismus	Rovnost	Odmítání fundamentální lidské rovnosti
Levicový extremismus		Přehnané zdůrazňování lidské rovnosti
Náboženský extremismus	Suverenita	Odmítání suverenity
Separatistický extremismus		Přisvojení si suverenity

Zdroj: Braun 2005: 37.

4. Percepcie německého výzkumu extremismu státními orgány a mezinárodními organizacemi

Německý výzkum extremismu je již od doby svého konstituování v moderní podobě v úzkém sepětí s politickou praxí, a to nejenom v oblasti politického vzdělávání, ale i propojení s praxí bezpečnostních institucí, včetně zpravodajské služby. V tomto směru není překvapující, že

terminologie používaná německými bezpečnostními orgány odpovídá i terminologii tzv. teorie extremismu (Bundesamt für Verfassungschutz 2010).

Časté je organizování seminářů a sympózií, na kterých se zúčastňují přední výzkumníci extremismu a osoby z praxe, např. zaměstnanci vnitřní zpravodajské služby – Spolkového úřadu na ochranu ústavy (BfV) či zemských úřadů na ochranu ústavy. Relativně etablovanou podobu nabyla např. každoroční fóra organizovaná Durynským úřadem na ochranu ústavy (TLfV), která se kromě extremismu⁶ věnují i problematice organizované kriminality, špionáže apod. (Thüringer Landesamtes für Verfassungschutz 2013).

Spolková vláda v roce 2000 založila i Společenství pro demokracii a toleranci – proti extremismu a násilí (Bündnis für Demokratie und Toleranz - gegen Extremismus und Gewalt BfDT), které má posilovat zapojení občanské společnosti do protixtremistických aktivit. Činnost tohoto uskupení je provázána jak s akademickou sférou vázanou na „teorii extremismu“, tak je podporována i ze strany vnitřní zpravodajské služby (Bundesamt für Verfassungschutz 2010: 25).

Jistým profesním symbolem propojení a dostupnosti jednotlivých oblastí výzkumu extremismu, resp. boje proti extremismu, se stal Thomas Grumke, který je současně i terčem kritiky odpůrců konceptu extremismu a jeho bezpečnostněpolitického využívání.⁷ Grumke má politologické vzdělání z několika německých a amerických univerzit a je autorem řady publikací o extremismu. V letech 2000–2004 pracoval v Bertelsmannově nadaci a Centru pro demokratickou kulturu. V letech 2004–2012 působil na Zemském úřadu pro ochranu ústavy v Severním Porýní-Vestfálsku, kde byl mj. pod jeho vedením vznikl osvětový komiks Andi.⁸ Od roku 2012 působí jako profesor politologie na Odborné škole pro veřejnou správu Severního Porýní-Vestfálska. Od roku 2012 je i členem mezinárodního týmu pro výzkum extremismu při Centru pro evropské a transatlantické vztahy v Bratislavě (Centre for European and North Atlantic Affairs 2012) a v tomto kontextu tak přispívá k internacionalizaci německé „ústavní“ školy extremismu ve středoevropském prostoru.

Je přitom třeba zdůraznit, že německý koncept i výzkum extremismu ovlivnil od počátku především situaci v České republice a přes ni zprostředkovaně i na Slovensku (Bötticher 2012b). V ostatních zemích není tento vliv tak patrný. Důsledkem této skutečnosti je i to, že česká diskuse o vhodnosti pojmu či o zvolených elementech definice extremismu kopíruje řadu německých aspektů této debaty (Danics 2003: 18) a v debatách o využití pojmu v českém bezpečnostním prostředí jsou zmiňovány (a to i kriticky) německé koncepty, např. ve Smolíkově kritickém pohledu na pojem extremismus jsou hodnocena v širším kontextu Stössova kritéria (Smolík 2013).

Přímý vliv výše odborného pojetí extremismu dle Backesova a Jesseho přístupu lze vysledovat i na evropské úrovni, konkrétně v dokumentech Rady Evropy. Dne 5. října 2010 byla Parlamentním shromážděním Rady Evropy ve Štarsburku přijata rezoluce 1754 (2010) „Boj proti extremismu – úspěchy, deficity a nezdary“ (Parliamentary Assembly, Council of Europe 2010b).

Zprávu k této rezoluci vypracoval za výbor politických vztahů poslanec Agramunt Font de Mora ze španělské Lidové strany (PP). V této zprávě při definici extremismu uvedl, že vědeckých definicí extremismu existuje velké množství, jako zvláště vhodnou pak označil Backesovu definici jakožto odmítnutí základních pravidel a hry demokratického ústavního státu (Parliamentary Assembly, Council of Europe. 2010a: 7).

Poslanec přitom odkazoval na Backesův článek *Význam a formy politického extremismu v minulosti a v současnosti*, který byl vydán jako součást výzkumného záměru „MSM0021622407 – Politické strany a reprezentace zájmů v soudobých evropských demokraciích“ ve Středoevropských politických studiích, vydávaných Mezinárodním politologickým ústavem Masarykovy univerzity v Brně (Backes 2007). Převzetí definice do dokumentů rady Evropy tak bylo spojeno i s internacionalizací německého výzkumu extremismu a formalizovanou spoluprací mezi HAIT a Katedrou politologie Fakulty sociálních studií v Brně.

Naopak se nepodařilo prosadit německý koncept výzkumu extremismu do celoevropské organizace expertů, která se vytvořila z iniciativy již zmíněného Výzkumného pracoviště terorismu/extremismu při Spolkovém kriminálním úřadu. Ta měla sdružovat experty z vědy i praxe na výzkum terorismu a extremismu a tento aspekt se měl projevit i v jejím názvu. Na prvním přípravném jednání s názvem „European Expert Network on Terrorism Issues“ v roce 2007 však vůči konceptu extremismu v oficiálním německém pojetí zazněly ze strany některých účastníků (např. švédské policie) zásadní výhrady. Organizace nakonec byla založena jako „Evropská síť expertů pro záležitosti terorismu“ (European Expert Network on Terrorism Issues 2013). Fakticky se však v některých aspektech věnuje i otázkám násilného extremismu.

Výzkum extremismu se stává i předmětem státní podpory a financování za účelem posílení přátelských mezinárodních vztahů ve středoevropském prostoru. Příkladem je kniha *Radikální pravice a nepřátelství k cizincům v Německu a Polsku. Národní a evropské perspektivy*, kterou v roce 2006 editovali Michael Minkenberg, Dagmar Sucker a Agnieszka Wenninger. Minkenberg sám sebe identifikuje především jako výzkumníka radikalismu, nicméně v této knize jsou využívány i koncepty extremismu. Financování publikace (a předchozího workshopu na stejné téma) bylo uskutečněno v rámci německo-polského roku 2005/2006 prostřednictvím Spolkového ministerstva pro vzdělávání a výzkum (Minkenberg 2006: 11). Výzkum rizikového fenoménu tedy současně přispěl k budování transnacionálních vztahů.

5. Akademická kritika extremistického paradigmatu

Tzv. „teorie extremismu“ a její propojení s bezpečnostněpolitickou sférou jsou předmětem kritiky v akademickém prostředí, která je následně rovněž přenášena do akademického prostoru. Nejedná se tedy o diskuse v rámci výše vymezeného výzkumu extremismu, ale o jeho celkové odmítnutí. Je přitom možné zmínit, že kritika extremismu se projevuje i v mezinárodním rámci, kdy např. Backesův a Jesseho koncept extremismu užitý pro výzkum krajní pravice v ČR (Mareš 2003) je německým sociálním vědcem Florianem Fergerem odmítán s ohledem na údajnou problematičnost tohoto konceptu a jako vhodnější je určena perspektiva výzkumu fašismu (Ferber 2011).

Základní body kritiky byly zformovány v zásadě již v 90. letech (Butterwegge 1996; Neubauer 2001) a v prostředí výzkumu extremismu v Backesově a Jesseho linii na ně bylo reagováno. Uwe Backes shrnul kritiku, která vůči němu a jemu podobným směřovala, do pěti základních bodů, které se následně pokusil vyvrátit (Backes 2011: 28–30). Ve stručnosti a s dílčími formulačními modifikacemi lze těchto pět bodů shrnout následovně:

1. Stavění na roveň („Gleichsetzung“), kdy kritici vyčítají, že různé fenomény jsou pokládány za stejné (zpravidla to, že je komunistická a anarchistická levice či nová levice

stavěna na roveň pravicovým extremistům). Backes argumentuje tím, že výzkum srovnání různých forem extremismu a určení jejich společných rysů neznamená, že není možné zkoumat rozdíly mezi nimi a podřazení pod společný pojem (extremismus) je pouze částečnou rovností;

2. Ideologie (resp. ideologičnost), kdy kritika směřuje na ideologickou podmíněnost výzkumu extremismu. Backes uvádí, že koncept extremismu není ideologií jen proto, že se hlásí k normám a hodnotám;
3. Bojovný pojem („Kampfbegriff“), kdy je kriticky poukazováno na to, že pojem slouží k diskreditaci politických protivníků. Backes uvádí, že případné polemické politické využití pojmu neznamená, že by byl pro vědecké účely nezpůsobitelný;
4. Etatismus, kdy kritici poukazují na vymezení extremismu prostřednictvím státem vymezených norem a na to, že výzkumníci extremismu napomáhají identifikaci určitých objektů jako extremistických k represivním opatřením státu vůči nim. Backes uvádí, že označení určité ideologické pozice či organizace za extremistickou znamená varovný signál, není ale a priori výzvou k represivním opatřením. Pozitivní přihlášení se k normám a hodnotám demokratického ústavního státu je součástí výzkumu extremismu v Backesově pojetí a pokud to někdo nazývá etatismem, je kritika oprávněná;
5. Extremismus středu, kdy kritici uvádějí, že tzv. teorie extremismu se snaží extremismus chápat jako okrajový fenomén, zatímco extremistické hodnoty (např. rasistické postoje) jsou zakotvené ve středu společnosti. Backes argumentuje tím, že ideologické vymezení extremismu na okrajích politického spektra neznamená, že nebudou zkoumány sociálně-strukturální podmínky jeho nositelů. Výzkum extremismu se podle Backese rozhodně nezabývá pouze skupinami na okraji společnosti (Backes 2011: 29–30).

Christoph Butterwegge svoji tradiční kritiku vůči teorii extremismu a teorii totalitarismu v roce 2010 rozšířil i na další teorie, které jsou dle jeho názoru s těmito přístupy provázány, a sice na teorii terorismu a teorii populismu. V zásadě mu u všech uvedených teorií i konceptů vadí podřazování různých fenoménů pod střeškové pojmy, což nemá výpovědní hodnotu, umožňuje to diskreditaci levice a slouží to represivním státním orgánům (Butterwegge 2010: 56).

Butterwegge doslova uvedl: Politická omezenost a intelektuální chatrnost většiny teorií extremismu, totalitarismu, fundamentalismu, populismu a terorismu zapovídají to, aby měly platit jako teoretické přístupy ve striktním smyslu slova. S velmi komplexní skutečností mají uvedené přístupy málo do činění, jejich mocnou účinnost to však nezastavuje, protože naplňují hlavní účel, diskreditovat demokratické alternativy ke stávajícímu mocenskému systému. Vědecký nárok mohou získat pouze těžko, protože se často jedná pouze o typologie, které obsahují, popisují a klasifikují určité fenomény“ (Butterwegge 2010: 57). Butterwegge rovněž uvádí, že oč méně působí ideje Backese, Jesseho a jemu podobných originálně, o to mocnější zájmy jsou za nimi (Butterwegge 2010: 56).

V naznačeném směru argumentují i kritici teorie extremismu Markus Mohr a Hartmut Robert v knize „Určení protivníka. Sociální věda ve službách vnitřní bezpečnosti“ (Mohr a Rübner 2010). Ta tvarem, obalem a grafickým zpracováním evokuje podobu pravidelně vydávaných zpráv na ochranu ústavy, vydávaných vnitřní zpravodajskou službou. Autoři uvádějí, že bezpečnostní orgány v SRN cíleně podporují síť akademiků v oblasti teorie extremismu, aby mohli usměrňovat politiku a občanskou společnost jimi požadovaným směrem. Doslova píší: „U konstruktů extremismu se jedná o konstitutivní legitimační matici úřadů na ochranu

ústavy. Způsobem odpovídajícím svým organizačním principům představuje tajná služba fundamentální protiklad vědecké činnosti. Nejzřetelněji se to jeví v nároku na transparentnost, o kterém v rámci utajení nemůže být řeč“ (Mohr a Rübner 2010: 14).

Wolfgang Wippermann dokonce označil teorii extremismu za „politologické klamání“ (doslova „Politologentrug“, přičemž slovo trug může znamenat klam či klamání i podvod či podfuk) a připodobnil její zastánce k exorcistům. Odkazuje přitom na údajnou podobnost soudobé „teorie extremismu“ s legendami a učením církve a absolutistických monarchií, které měly udržovat jejich režimy a které byly za „klamání od kněží a panstva“ označeny osvícenci v 18. století. Legendou je podle něj i teze o společném či odděleném ohrožení demokracie levicovým a pravicovým extremismem. Wippermann přitom poukazuje na údajné ohrožení demokracie z jejího středu a „shora“, tedy od držitelů moci (Wippermann 2010: 1).

V ostatních bodech kritiky Wipperman v zásadě uvádí to, co je již obsaženo v kritice od Butterweggeho či Mohra a Rübnera. Eckhard Jesse Wipermannovu kritiku označil za neohráznou („plumpe“) a poukázal na to, že Wippermann nemá nastudovány dostatečné zdroje z prostředí výzkumu extremismu (Jesse 2013: 521).

Část politologů a dalších sociálních vědců přitom vytvořila i neformální Pracovní kruh pojmu extremismus („Arbeitskreis Extremismusbegriff“), který svým názvem zřejmě ironicky odkazuje na výše zmíněný Pracovní kruh pro srovnávací výzkum diktatur a extremismu při Německém sdružení pro politickou vědu. Vznikl v roce 2010 a zabývá se kriticky pojmem politický extremismus, přičemž těžiště spatřuje v osvětové práci úřadů na ochranu ústavy (mj. kritizuje šíření výše zmíněného komiksu Andi). Dle vlastního profilu sestává „z doktorandů a doktorandek, vědeckých pracovníků a pracovnic, absolventů a absolventek a studujících politikologii a právní vědu (Arbeitskreis Extremismusbegriff 2010).

6. Politizace kritiky extremismu

Poslední uvedená iniciativa již úzce souvisí s fenoménem politizace kritiky tzv. teorie extremismu, která je různými aktéry rovněž vnášena do veřejného prostoru. Výrazným impulsem pro tuto politizaci se stal počín ministra saské zemské vlády z roku 2008 Albrechta Buttola (CDU), který v otevřeném dopisu lipskému starostovi Burkhardu Junkovi požadoval výraznější občanský postup proti jakémukoliv extremismu, včetně extremismu levicového. Tento dopis navazoval na obdobné antiextremistické kroky saské vlády tvořené křesťanskými demokraty a liberály.

To vyvolalo ostrou protireakci levicových aktivistů. Zveřejnili „Otevřený dopis proti jakémukoliv pojmu extremismus“, ve kterém požadovali upouštění od konceptu extremismu zahrnujícího levicové směry. Dopis podepsali kromě zástupců militantní krajní levice i regionálně či spolkově činní politici ze stran Die Linke či Spojenectví 90/Zelení. Na bázi signatářů dopisu pak vznikla Iniciativa proti jakémukoliv pojmu extremismus (Initiative gegen jeden Extremismusbegriff 2008).

Další krok směrem k politizaci kritiky konceptu extremismu byly aktivity ministryně pro rodinu, seniory, ženy a mládež Kristiny Schröder (CDU). Ta v roce 2010 iniciovala vládní programy boje proti islamismu a levicovému extremismu (včetně časopisu „Posílit demokracii – zamezit levicovému extremismu“). Od roku 2011 pak její ministerstvo začalo požadovat,

aby všichni uchazeči o státní podporu pro programy proti extremismu (včetně programů proti rasismu a extremismu) podepsali pod prohlášení, že se hlásí ke svobodnému ústavnímu pořádku SRN. Jedná se o tzv. „extremistickou klauzuli“ („Extremismusklausel“) (Hollstein 2011), která má zabránit tomu, aby např. levicověextremistické organizace agitovaly v kontextu boje proti neonacismu ve prospěch vlastních ideových představ.

To vyvolalo razantní politickou protireakci ze strany extremistické i radikální levice, která do sebe zahrнула i kritiku vědeckého výzkumu extremismu v Backesově a Jesseho pojetí. Opětovně se – např. na Antifašistickém informačním zpravodaji (AIB) – objevily výtky vůči vědcům a vědkyním a novinářům a novinářkám rekrutovaným Spolkovým úřadem na ochranu ústavy (AIB 2010: 7).

V témže prostředí se rozhořela debata o vhodné alternativě k pojmu extremismus, resp. pravicový extremismus (který je odmítán, protože umožňuje dualitu existence „levicového extremismu“). Navrhovány byly pojmy jako (neo)nacismus, (neo)fašismus, nepřítelství vztahené k lidským skupinám, lidový nacionalismus či ideologie nerovnosti. Redakční kolektiv nakonec zkritizoval přílišné zaměření se na pojem, přičemž důležité je dle něj spíše diskurzivní užití. Diskuse o pojmu má být vedena v souvislosti s intenzivním vypořádáním se se sebepojetím a perspektivami antifašistické politiky (AIB 2011: 35).

Někteří politici levice se snaží zpochybňovat podporu výzkumu a politické osvěty v oblasti extremismu prostřednictvím Veldensteinského kruhu. Např. poslanec bavorského zemského sněmu za Sociálnědemokratickou stranu Německa Christoph Rabenstein vznesl v roce 2011 písemnou interpelaci, v níž se dotazoval, proč Bavorská centrála pro politické vzdělávání finančně podpořila v letech 2006 a 2007 jednání Veldensteinského kruhu. Ten mj. označil za elitářský vědecký kruh, který sestává z výzkumníků nepůsobících na bavorských vysokých školách. Proto podle něj neexistuje přímá vazba na bavorské politické vzdělávání. Dále řešil v interpelaci některé finanční a organizační otázky a nakonec se zeptal, zda je známo, že na listině referentů Veldensteinského kruhu je pravicový extremističtější Bernd Rabelth, který byl v roce 2009 uvažovaným kandidátem Národnědemokratické strany Německa a Německé lidové unie (Bayerscher Landtag 2011: 1).

V odpovědi státního ministerstva pro výuku a kulturu byl odmítnut provincialismus, navíc bylo uvedeno, že se jednání Veldensteinského kruhu zúčastňují i bavorští experti. Byl zdůrazněn význam a přínos Veldensteinského kruhu v působení proti extremismu, což je i cílem bavorského politického vzdělávání. K účasti Bernda Rabelhla, profesora FU Berlin, bylo uvedeno, že referoval v roce 1999 na téma „Byly části studentského hnutí národně revoluční“, přičemž přednáška se zabývala studentskou opozicí v letech 1967/1968, jejíž byl Rabelhl součástí. Příslušnost Rabelhla k pravicověextremistickému tábora nebyla v roce 1999 známa a Bavorská centrála pro politické vzdělávání v roce 1999 Veldensteinský kruh nepodporovala (Bayerscher Landtag 2011: 2–3).

Zatímním vrcholem postupů proti „teoretikům extremismu“ co do militantnosti byl počín teroristické skupiny Revoluční akční buňky (Revolutionäre Aktionszellen – RAZ), konkrétně její Buňky Georg von Rauch (anarchistický aktivista městské guerilly z přelomu šedesátých a sedmdesátých let, který v roce 1971 zemřel při přestřelce s policií). Tato buňka v březnu 2011 poslala patrony Uwe Backesovi a Eckhardu Jessemu (kromě nich i spolkovému ministrovi vnitra Hansi Petrovi Friedrichovi z CSU). V komuniké RAZ uvedly, že tím chtěly poctit „dlouholetou ‚extremisticko-teoretickou‘ propagandu z akademické věže ze slonoviny“

(Revolutionäre Aktionszellen – Zelle Georg von Rauch 2011: 15). RAZ v obdobných akcích proti výzkumníkům extremismu nepokračovaly a v květnu 2013 byla zřejmě skupina rozbita policejním záťahem v několika německých městech (Sydow 2013).

7. Závěr

Výzkum extremismu v SRN vázaný na koncepcce Uwe Backese a Eckharda Jesseho je dynamicky se vyvíjející oblastí politologie, která se dostává do úzké interakce s politickou sférou. Přes silnou kritiku vůči konceptu a jeho politickému využití je tento směr nadále intenzivně rozvíjen, což se projevuje i silnou institucionalizací ve smyslu vzniku několika specializovaných pracovišť a narůstajícím počtem publikačních řad. Německý výzkum extremismu v uvedeném pojetí má i mezinárodní dopady, a to jak na evropské úrovni (v Radě Evropy), tak i v některých státech (specificky pak v České republice). Státní podpora výzkumu vede i k navazování transnacionálních expertních vazeb. Politizována je však i kritika tzv. teorie extremismu, kdy vedle legálních a relativně standardních politických diskusí došlo i k (zatím ojedinělému) teroristickému excesu ze strany Revolučních akčních buněk. Dynamika vývoje výzkumu extremismu, jeho internacionalizace a politického dění kolem něj jsou tak i nadále zajímavým polem politologického výzkumu, včetně transnacionálního šíření vědeckých a politických konceptů ve střední Evropě.

Poznámky:

1. Koncepty politizace a sekuritizace jsou převzaty z jiné oblasti výzkumu politologie a mezinárodních vztahů, a sice tzv. kodaňské školy bezpečnostních studií. Politizace zjednodušeně označuje, že určité téma se stává součástí relevantní politické debaty. Sekuritizace pak označuje to, že je dané téma významnými politickými aktéry považováno za bezpečnostní hrozbu a jsou proti němu přijímána protiopatření (Emmers 2007).
2. Tento trend propojení výzkumu extremismu a terorismu se jinde ve světě ve výraznější míře objevuje až ve dvacátém prvním století (Martin 2013 31–35; Schmid 2013: 9), samozřejmě s dílčími výjimkami společného výzkumu u jednotlivých druhů terorismu a extremismu, které byly zpracovány i v dřívějším období (např. Sprinzak 1995).
3. Pojetí demokratického ústavního státu upřesnil Richard Stöss, který za jeho hlavní principy pokládá:
  - lidská práva;
  - suverenitu lidu;
  - rozdělení moci;
  - odpovědnost vlády;
  - zákonnost správy;
  - nezávislost soudů;
  - princip více stran;
  - rovnost šancí stran, včetně svobody opozice (Stöss 2007: 16).
4. Je přitom zajímavé, že pokud uváděl výjimky z teze o nedostatku komparativních studií a rozšíření pole na jiné než západoevropské země, jmenoval práce Michaela Minkenberg a Tima Beichelta (Minkenberg 1998; Beichelt, Minkenberg 2002). Minkenberg přitom pojímá extremismus jako násilné jednání a jinak užívá pro výše popisované fenomény pojem radikalismus, zaměřuje se přitom na výzkum pravicového radikalismu. Není chápán a ani sebe nevnímá jako soupeřník „teoretiků extremismu“.

5. Patrick Moreau působí na institutu Kultury a společnosti v Evropě (Cultures et Sociétés en Europe) na Univerzitě Štrasburk, se kterým navázal HAIT úzkou spolupráci.
6. Např. na 2. sympoziu TLfV s tématem Militantní levicový extremismus v roce 2003 vystoupili Patrick Moreau z Univerzity Štrasburk s přednáškou „Militantní levicový extremismus – mezi ideologickou recesí a vyplutím k novým břehům“, Rudolf van Hüllen ze Spolkového úřadu na ochranu ústavy s přednáškou „Vývoj násilného levicového extremismu“ a Martin Kaufmann z TLfV s přednáškou o stavu levicověextremistického násilí v Durynsku (Sippel 2003).
7. Autoři knihy „Určení protivníka – Sociální věda ve službách vnitřní bezpečnosti“ mu dokonce věnovali kapitolu nazvanou „Kdo je k čertu Dr. Grumke?“ (Mohr, Rübner 2010: 192–93).
8. Existují tři díly tohoto komiksu. Hrdinou je vždy teenager Andi, kterého v prvním díle usilují získat k sobě pravicoví extremisté, ve druhém díle islámští extremisté a ve třetím díle levicověextremistické autonomové. Vždy však jejím nástrahám odolá (Grumke 2010). Tento osvětový komiks pro mládež vyvolal bouřlivou diskusi a stal se i terčem sarkasmu odpůrců „teorie extremismu“ (Arbeitskreis Extremismusbegriff 2012).

Použité zdroje:

- AIB. 2010. „Beyond Rechtsextremismus. Aufruf zur Diskussion.“ *Antifaschistisches Infoblatt* 23, č. 89, 34–35.
- AIB. 2011. „Wo geht’s hier zum Extremismus?“ *Antifaschistisches Infoblatt* 24, č. 90, 10–13.
- Arbeitskreis. 2012. „Vergleichende Diktatur- und Extremismusforschung.“ *Über uns*. Mainz: Johannes Gutenberg Universität Mainz (<http://www.politik.uni-mainz.de/dvpw-politischer-extremismus/index.html>).
- Arbeitskreis Extremismusbegriff. 2012. *Schulverweis für Andi ! Warum der Verfassungsschutz mit seiner Bildungsarbeit gegen „Extremismus“ scheitert*. Münster: Unrast Verlag.
- Arbeitskreis Extremismusbegriff. 2013. *Der AK*. Berlin: Arbeitskreis Extremismusbegriff (<http://arbeitskreisextremismusbegriff.blogspot.eu/akex/>).
- Arendtdová, Hannah. 2000. *Původ totalitarismu I–III*. Praha: Oikoymenh.
- Backes, Uwe. 1989. *Politischer Extremismus in Demokratischen Verfassungsstaaten. Elemente einer Normativen Rahmentheorie*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Backes, Uwe. 2006. *Politische Extreme. Eine Wort- und Begriffsgeschichte von der Antike bis zum Gegenwart*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Backes, Uwe. 2007. „Meaning and Forms of Political Extremism in Past and Present.“ *Central European Political Studies Review* 9, č. 4, 242–262 (<http://www.cepsr.com/dwnld/backesx20040401.pdf>).
- Backes, Uwe. 2009. *Political Extremes: A Conceptual History from Antiquity to the Present*. London: Routledge.
- Backes, Uwe. 2011. „Extremismus: Konzeptionen, Definitionsprobleme und Kritik.“ In: *Jahrbuch Extremismus & Demokratie 22. Jahrgang 2010*. Eds. Uwe Backes et al. Baden Baden: Nomos Verlag, 13–31.
- Backes, Uwe. 2013. „Rechtsextremistische Gewalt in Europa – Qualitative und quantitative Bedrohungsdimensionen.“ In: *Extremismus in Deutschland. Schwerpunkte, Vergleiche, Perspektiven*. Eds. Gerhard Hirscher et al. Baden Baden: Nomos Verlag, 43–61.
- Backes, Uwe a Jesse, Eckhard. 1989. *Politischer Extremismus in der Bundesrepublik Deutschland. Band II. Analyse*. Köln: Verlag Wissenschaft und Politik.
- Backes, Uwe a Jesse, Eckhard. 2002. „Islamismus – Jihadismus – Totalitarismus – Extremismus.“ In: *Jahrbuch Extremismus & Demokratie. 14. Jahrgang 2002*. Eds. Uwe Backes et al. Nomos Verlag, 13–26.
- Backes, Uwe a Jesse, Eckhard. 2005. *Vergleichende Extremismusforschung*. Baden Baden: Nomos Verlag.
- Backes, Uwe a Jesse, Eckhard. 2006. „Einleitung.“ In: *Gefährdungen der Freiheit. Extremistische Ideologie nim Vergleich*. Eds. Uwe Backes a Eckhard Jesse. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 7–15.
- Backes, Uwe a Moreau, Patrick. 2008. „Conclusion.“ In: *Communist and Post-Communist Parties in Europe*. Eds. Uwe Backes a Patrick Moreau. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 535–607.

- Backes, Uwe a Moreau, Patrick. 2012. „Conclusion.“ In *The Extreme Right in Europe. Current Trends and Perspectives*. Eds. Uwe Backes a Patrick Moreau. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 419–429.
- Barlai, Melani a Hartleb, Florian. 2009. „Länderporträt: Ungarn.“ In: *Jahrbuch Extremismus & Demokratie. 20. Jahrgang 2008*. Eds. Uwe Backes a Eckhard Jesse. Baden Baden: Nomos Verlag, 215–234.
- Bayerischer Landtag. 2011. *16. Wahlperiode. Drucksache 16/11410. Schriftliche Anfrage des Abgeordneten Dr. Christoph Rabenstein SPD vom 30.11.2011 Finanzierung des Veldensteiner Kreises durch die Bayerische Landeszentrale für politische Bildungsarbeit (BLZ)*. München: Bayerischer Landtag (http://www1.bayern.landtag.de/ElanTextAblage_WP16/Drucksachen/Schriftliche%20Anfragen/16_0011410.pdf).
- Beichelt, Timm a Minkenberg, Michael. 2002. „Rechtsradikalismus in Transformationsgesellschaften. Entstehungsbedingungen und Erklärungsmodell.“ *Osteuropa* 52, č. 3, 247–262.
- Bötticher, Astrid. 2011. *Contemporary Trends of Extremism Research*. (prezentace). Brno: Masaryk University (http://academia.edu/1744966/Contemporary_trends_of_extremism_research).
- Bötticher, Astrid a Mareš, Miroslav. 2012a. *Extremismus. Theorien – Konzepte – Formen*. München: Oldenbourg Verlag.
- Bötticher, Astrid a Mareš, Miroslav. 2012b. *German experiences from countering extremist – implications and recommendations for Czech Republic and Slovak Republic and Central European influence towards Germany*. Bratislava: Centre for European and North Atlantic Affairs (<http://cenaa.org/en/wp-content/uploads/2013/02/German-experiencesCounterMeasuresPDF.pdf>).
- Braun, Stefan. 2005. „Religiöser und Separatistischer Extremismus – Neue Wesensformen bekannter antidemokratischer Bezüge.“ *Beiträge zur Internationalen Politik und Sicherheit* 1, č. 2, 29–39 (<http://www.agips.org/doc/bips/bips-nummer2-Jg2005.pdf>).
- Bundesamt für Verfassungsschutz. 2010. *Verfassungsschutzbericht 2009*. Berlin: Bundesministerium des Innern.
- Bundeskriminalamt. 2013. *Forschungsstelle Terrorismus / Extremismus (FTE)*. Wiesbaden: Bundeskriminalamt (http://www.bka.de/DE/ThemenABisZ/Deliktsbereiche/TerrorismusExtremismus/ForschungsstelleTerrorismusExtremismus/fte_node.html).
- Butterwegge, Christoph. 1996. *Rechtsextremismus, Rassismus und Gewalt. Erklärungsmodelle in der Diskussion*. Darmstadt: Primus Verlag.
- Butterwegge, Christoph. 2010. „Extremismus-, Totalitarismus-, Populismustheorien: Ideologien zur Diskreditierung der Linken. Eine Grundsatzkritik an ihren analytischen Defiziten, verborgenen Interessen und politischen Implikationen.“ In: *Jahrbuch für Extremismus- und Terrorismusforschung 2009/2010*. Ed. Armin Pfahl-Traughber. Brühl: Fachhochschule des Bundes für öffentliche Verwaltung, 33–60.
- Centre for European and North Atlantic Affairs. *Extremism*. Bratislava: Centre for European and North Atlantic Affairs (<http://cenaa.org/en/research/extremism/>).
- Danics, Štefan. 2003. *Extremismus*. Praha: Triton.
- Emmers, Ralf. 2007. „Securitization.“ In: *Contemporary Security Studies*. Ed. Alan Collins. Oxford: Oxford University Press, 109–125.
- European Expert Network on Terrorism Issues. 2013. *History*. Wiesbaden: Bundeskriminalamt (http://www.bka.de/nn_217038/EENeT/EN/Home/home_node.html?_nnn=true).
- Fachhochschule des Bundes für öffentliche Verwaltung. 2013. *Schriften zur Extremismus- und Terrorismusforschung*. Brühl: Fachhochschule des Bundes für öffentliche Verwaltung (http://www.fhbund.de/nn_18526/DE/04_FH_Bund/40_Hochschulzentrale/10_Referat_W/35_Publikationen/20_Schriften_Extremismus_Terrorismusforschung/schriften_extremismus_terrorismusforschung.html).
- Ferger, Florian. 2011. *Tschechische Neonazis. Ursachen rechter Einstellungen und faschistische Semantiken in Zeiten schnellen sozialen Wandels*. Stuttgart: Ibidem-Verlag.
- Funke, Manfred. 1978. „Vorwort.“ In: *Extremismus im demokratischen Rechtsstaat: ausgewählte Texte und Materialien zur aktuellen Diskussion*. Ed. Manfred Funke. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung.

- Grumke, Thomas. 2010. „Andi‘ – Bildungscomic und Website für Demokratie und gegen Extremismus.“ In: *Offener Demokratieschutz in einer offenen Gesellschaft. Öffentlichkeitsarbeit und Prävention als Instrumente des Verfassungsschutzes*. Eds. Thomas Grumke a Armin Pfahl-Traugher. Opladen: Barbara Budrich-Verlag, 23–43.
- Hannah Arendt Institut für Totalitarismusforschung e. V. an der TU Dresden. 2013. *Publikationen*. Dresden: Hannah Arendt Institut für Totalitarismusforschung e. V. an der TU Dresden (<http://www.hait.tu-dresden.de/ext/publ.asp?abs=&la=1>).
- Hollstein, Miriam. 2011. *Kristina Schröder: „Extremismusklausel wird bleiben*.“ Berlin: Die Welt (<http://www.welt.de/politik/deutschland/article13735984/Die-Extremismusklausel-wird-bleiben.html>).
- Initiative gegen jeden Extremismusbegriff. 2008. *Offener Brief gegen jener Extremismusbegriff*. Leipzig: Initiative gegen jeden Extremismusbegriff (<http://inex.blogspot.de/images/offenerbriefinex.pdf>).
- Jesse, Eckhard. 2013. „Fundamentalkritik an der Konzeption der streitbaren Demokratie und am Extremismusbegriff – Auseinandersetzung mit differenzierter und plumper Kritik.“ In: *Extremismus in Deutschland. Schwerpunkte, Vergleiche, Perspektiven*. Eds. Gerhard Hirscher a Eckhard Jesse. Baden Baden: Nomos Verlag, 505–526.
- Jesse, Eckhard a Thieme, Tom. 2011a. „Extremismus in den EU-Staaten. Theoretische und konzeptionelle Grundlagen.“ In: *Extremismus in den EU-Staaten*. Eds. Eckhard Jesse a Tom Thieme. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 11–34.
- Jesse, Eckhard a Thieme, Tom. 2011b. „Extremismus in den EU-Staaten in Vergleich.“ In: *Extremismus in den EU-Staaten*. Eds. Eckhard Jesse a Tom Thieme. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 431–482.
- Kailitz, Steffen. 2003. *Stand und Perspektiven politikwissenschaftlicher Extremismusforschung*. Mainz: Arbeitskreis „Vergleichende Diktatur- und Extremismusforschung“ (<http://www.politik.uni-mainz.de/dvpw-politischer-extremismus/dokumente/Kailitz-Perspektiven-03.html>).
- Kemmesies, Uwe. 2006. „Zukunftsaussagen wagen: Zwischen Verstehen und Erklären – methodologische und theoretische Notizen zur Prognoseforschung im Phänomenbereich Extremismus/Terrorismus.“ In: *Terrorismus und Extremismus – der Zukunft auf der Spur*. Ed. Uwe Kemmesies. München: Luchterhand, Wolters Kluwer, 1–39.
- Lang, Jürgen P. 2006. „Was ist Extremismusforschung. Theoretische Grundlagen und Bestandaufnahme.“ In: *Gefährdungen der Freiheit. Extremistische Ideologie nim Vergleich*. Eds. Uwe Backes a Eckhard Jesse. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 41–86.
- Loewenstein, Karl. 1937a. „Militant Democracy and Fundamental Rights, part I.“ *American Political Science Review* 31, č. 3, 417–432.
- Loewenstein, Karl. 1937b. „Militant Democracy and Fundamental Rights, part II.“ *American Political Science Review* 31, č. 4, 638–658.
- Logvinov, Michail. 2010. „Islamismus.“ In: *Jahrbuch Extremismus & Demokratie. 20. Jahrgang 2008*. Eds. Uwe Backes et al. Baden Baden: Nomos Verlag, 215–234.
- Martin, Gus. 2013. *Understanding Terrorism. Challenges, Perspectives and Issues. 4th Edition*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington D. C.: Sage.
- Mareš, Miroslav. 2003. *Pravicový extremismus a radikalismus v České republice*. Brno: Barrister & Principal, Centrum strategických studií.
- Mareš, Miroslav. 2008. „Landerporträt: Slowakei.“ In: *Jahrbuch Extremismus & Demokratie. 20. Jahrgang 2008*. Eds. Uwe Backes a Eckhard Jesse. Baden Baden: Nomos Verlag, 237–262.
- Minkenberg, Michael. 1998. *Die neue radikale Rechte im Vergleich. USA, Frankreich, Deutschland*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- Minkenberg, Michael. 2006. „Einleitung.“ In: *Radikale Rechte und Fremdfeindlichkeit in Deutschland und Polen. Nationale und europäische Perspektiven*. Eds. Michael Minkenberg et al. Bonn: Informationszentrum Sozialwissenschaften, 7–11.
- Mohr, Markus a Rübner, Hartmut. 2010. *Gegnerbestimmung. Sozialwissenschaft im Dienst der „inneren Sicherheit“*. Münster: UNRAST Verlag.

- Mudde, Cas. 2006. „Politischer Extremismus und Radikalismus in Westeuropa – Typologie und Bestandaufnahme.“ In: *Gefährdungen der Freiheit. Extremistische Ideologie nim Vergleich*. Eds. Uwe Backes a Eckhard Jesse. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 87–104.
- Neubauer, Gero. 2001. *Extremismus – Rechtsextremismus – Linksextremismus. Einige Anmerkungen zu Begriffen, Forschungskonzepten, Forschungsfragen und Forschungsergebnissen*. Extremismus und Demokratie Forschung (http://www.extremismus.com/forschung/hauptteil_forschung.html).
- Nomos Verlag. 2013. *Details zur Reihe. Extremismus und Demokratie*. Baden Baden: Nomos Verlag (<http://www.nomos-shop.de/reihenpopup.aspx?reihe=46&rtoc=97>).
- Novotný, Lukáš a Thieme, Tom. 2010. „Jenseits des vereinten Europas. Rechtsextreme Parteien in Tschechien und der Slowakei.“ *Totalitarismus und Demokratie* 7, č. 1, 105–121.
- Parliamentary Assembly, Council of Europe. 2010a. *Report 12265*. Strasbourg: Parliamentary Assembly, Council of Europe (<http://assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefViewPDF.asp?FileID=12478&Language=EN>).
- Parliamentary Assembly, Council of Europe. 2010b. *Resolution 1754 (2010) Fight against extremism: achievements, deficiencies and failures*. Strasbourg: Parliamentary Assembly, Council of Europe (<http://www.assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta10/ERES1754.htm#1>).
- Revolutionäre Aktionszellen – Zelle Georg von Rauch. 2011. *Kommuniqué vom März 2011*. Radikal č. 164, 154.
- Schmid, Alex. 2013. *Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature*. The Hague: International Centre for Counter-Terrorism (http://www.icct.nl/download/file/ICCT-Schmid-Radicalisation-De-Radicalisation-Counter-Radicalisation-March-2013_2.pdf).
- Sippel, Thomas. 2003. „Vorwort des Präsidenten des TLfV“. In: *Militanter Linksextremismus. Zwischen ideologischen Rezession und Aufbruch zu neuen Ufern. 2. Symposium des Thüringer Landesamtes für Verfassungsschutz am 4. 9. 2003*. Erfurt: Thüringer Landesamt für Verfassungsschutz, 3–4.
- Smolík, Josef. 2013. *Extremismus: 20 let diskusí o základním pojmu. Prezentace na semináři Politický radikalismus jako téma státní politiky a vědeckého studia*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- Sprinzak, Ehud. 1995. „Right-Wing Terrorism in a Comparative Perspective: The Case of Split Delegitimation.“ In: *Terror from the Extreme Right*. Ed. Tore Bjørøgo. London: Frank Cass, 17–43.
- Stöss, Richard. 2007. *Rechtsextremismus im Wandel*. Berlin: Friedrich Ebert Stiftung.
- Technische Universität Chemnitz. Philosophische Fakultät. 2013. *Veldensteiner Kreis*. Chemnitz: Technische Universität Chemnitz. Philosophische Fakultät (http://www.tu-chemnitz.de/phil/politik/pspi/jahrbuch/veldensteiner_kreis.php).
- Sydow, Christoph. 2013. „Razzien in Deutschland: Gefahr aus dem linken Untergrund.“ *Spiegel Online* (<http://www.spiegel.de/politik/deutschland/die-revolutionaeren-aktionszellen-sind-im-visier-der-bundesanwaltshaft-a-901246.html>).
- Thüringer Landesamtes für Verfassungsschutz. 2013. *Publikationen*. Erfurt: Freistaat Thüringen (<http://www.thueringen.de/apps/publikationen/?filterhaus=20&filter=view&page=2>).
- Wippermann, Wolfgang. 2010. *Politologentrug. Ideologie-Kritik der Extremismus-Legende*. Berlin: Rosa Luxemburg Stiftung (http://www.rosalux.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/Standpunkte/Standpunkte_10-2010.pdf).
- Zariski, Raphael. 1989. „Ethnic Extremism among Ethnoterritorial Minorities in Western Europe: Dimensions, Causes, and Institutional Responses.“ *Comparative Politics* 21, č. 3, 253–272.